

Status rodzinny i zawodowy a językowe zachowania kobiet i mężczyzn

Interesujące, a zarazem ważne dla pokazania rozwarstwień polszczyzny mówionej jest zjawisko różnic w zachowaniu językowym kobiet i mężczyzn (dalej też: K - kobieta, M - mężczyzna). Wyraźniej zaznaczają się one wówczas, gdy analizuje się zachowania językowe obu tych grup w środowisku rodzinnym przeciwstawionym środowisku zewnętrznemu, pozarodzinnemu¹.

Rodzina pojmowana jest tu szerzej, tzn. jako struktura co najmniej trzypokoleniowa, ale także jako rozbudowany krąg rodzinny, obejmujący krewnych, powinowatych, a nawet przyjaciół - w którym wszystkie osoby pozostają ze sobą w ścisłym kontakcie², a więc odpowiednik czy kontynuacja dawnych rodzin: po pierwsze, szlacheckich, w których skład wchodziło oprócz najbliższych krewnych i powinowatych także rezydenci i służba; po drugie, mieszczańskich - o rozbudowanej strukturze, połączonej ścisłymi więzami ekonomicznymi i obyczajowymi; po trzecie, rozbudowane rodzinno-sąsiedzkie kręgi w środowisku wiejskim i proletariackim.

Rodzina jest dla prawie wszystkich ludzi tym środowiskiem, w którym zaczynamy naukę języka jako systemu, w jakimś zakresie poznajemy jego normę, a w praktyce mówienia odwzorowujemy grupowy uzus. I bez względu na zróżnicowany później stopień i zakres dosko-

nalenia idiolektów - nabyte w środowisku rodzinnym umiejętności i zwyczaje trwają w nich przez całe życie jednostek (w mniejszym lub większym stopniu)³.

Przekaz wiedzy językowej ma chronologiczny rytm: oczywistymi dawcami są rodzice, oczywistymi biorcami - dzieci. W procesie tym znaczący udział ma, i zawsze miało, pokolenie dziadków, a niekiedy również pradziadów, co ma znaczenie dla ciągłości tradycji językowej, a zarazem dla spowolnienia pewnych zjawisk (czy procesów) rozwojowych w języku (wcale nierzadkie są sytuacje, gdy uczymy się języka w większym zakresie od dziadków niż od rodziców). Normalnym (choć niepowszechnym) zjawiskiem jest również twórcze wzbogacanie i modyfikowanie języka rodzinnego przez dorastające pokolenie dzieci⁴.

Krag rodzinny stanowi zatem środowisko, w którym realizuje się z jednej strony język narodowy (w jego odmianach podstawowych: literackiej, ogólnej - dialektalnej), a z drugiej strony - odrębny jego wariant, ściśle prywatny, wynikający ze specyficznej sytuacji komunikacyjnej. W jej obrębie dochodzą do głosu zachowania językowe poszczególnych grup i osób (w tym też kobiet i mężczyzn), nie uzewnętrzniane na ogół poza kręgiem rodzinnym lub uzewnętrzniane w znacznie skromniejszym stopniu.

Wyrazistość różnic między zachowaniami kobiet i mężczyzn jest tak znaczna, że stanowi ważny element obrazu całości tej pododmiany języka. Zarazem jest istotnym składnikiem charakterystyki języka każdej z tych grup w pełnym jej wymiarze, obejmującym również sytuacje pozarodzinne (zawodowe, towarzyskie, społeczne).

Status kobiet i mężczyzn, zarówno w rodzinie, jak i poza nią, jest kategorią historyczną, uzależnioną od czynników społecznych, politycznych, ekonomicznych i kulturowych, co wpływa także na ich

językowe zachowania, które można by rozpatrywać również jako zjawisko determinowane czasem i przestrzenią (socjalną i geograficzną).

Ze względu jednak na niewielki rozmiar tego tekstu, zakres spostrzeżeń został ograniczony tu do polskiej rzeczywistości językowej XX wieku⁵, zwłaszcza do ogólnej polszczyzny kolokwialnej używanej w środowiskach inteligencji miejskiej (ze średnim i wyższym wykształceniem), nie mającej szczególnej skłonności i ambicji dbania o język⁶.

Obserwacje odnoszą się do dziedziny szeroko rozumianego słownika polszczyzny (leksyka, słowotwórstwo, frazeologia, semantyka) oraz do tych zjawisk składniowych, które mieszczą się w sferze konstrukcji wypowiedzianych tekstów, w dużej mierze uzależnionej od całej sytuacji komunikacyjnej (np. stosowanie lub niestosowanie przerywników w postaci: bądź form adresatywnych (*kochana, milutka*) czy hipokorystycznych (*ptaszku*) bądź wulgaryzmów (*kurczę*).

Przedmiotem analizy są typy zachowań kobiet i mężczyzn, a zwłaszcza dostrzeżone w nich różnice: z jednej strony na tle komunikacji językowej w kręgu rodzinnym, a z drugiej strony na tle komunikacji językowej poza środowiskiem rodzinnym. Na zróżnicowanie tych zachowań mają wpływ trzy czynniki: 1) sfera intelektu, 2) sfera psychiki, 3) funkcje biologiczne i społeczne.

1) Sfera intelektu dominuje w zachowaniach mężczyzn, których zazwyczaj bardziej zajmuje istota rzeczy niż ich drugorzędne właściwości czy "otoczka ornamentacyjna", które preferują kobiety. Na przykład przy kupnie samochodu: M - interesują się jego walorami technicznymi i funkcjonalnymi; K - głównie walorami zewnętrznymi, zwłaszcza kolorem (ponadto obie strony interesują się ceną, ale tu nie uzewnętrzniają się istotniejsze różnice zachowań językowych, aczkolwiek argumenty przytaczane w tej sytuacji na poparcie własnych stanowisk też bywają odmienne). W zachowaniach językowych od-

zwierciedla się to następująco: M - posługuje się rozległym słownictwem specjalistycznym, którego na ogół nie znają kobiety i nie starają się go poznać przy tej okazji; K - posługują się potocznie znanymi, także przez większą część mężczyzn, nazwami kolorów, ale ponadto posługują się tu nazwami bardzo wielu odcieni barw podstawowych, które zazwyczaj nie są znane mężczyznom.

2) Sfera psychiki dominuje w zachowaniach kobiet, które bardziej niż mężczyźni podlegają emocjom. W percepcji świata i w kontaktach z otoczeniem dużą rolę odgrywają u kobiet wrażenia i odczucia. Objawiana emocjonalność kobiet - często górująca nad logicznym i racjonalnym myśleniem i działaniem - przybiera postać pozytywną lub negatywną⁷. Obu typom emocji odpowiada wachlarz rozmaitych zachowań językowych.

I tak u kobiet zachowania pozytywne wyrażają się na przykład: używaniem licznych deminutywów, form hipokorystycznych, epitetów, form adresatywnych (typu: *kochanie, złotko, miłutka, cudo moje, droga moja, słodziutka* etc.), rozbudowanym słowotwórstwem imion własnych (osób, a także zwierząt), szczególnie w komunikacji rodzinnej, natomiast zachowania negatywne przejawiają się w używaniu i nadużywaniu (szczególnie w najnowszych czasach) form augmentatywnych, epitetów, przekleństw, wulgaryzmów, zwłaszcza w zakresie form adresatywnych (typu: *ty skurczybyku, ty skurwysynu, ty gnoju, ty chamie* etc.)⁸.

U mężczyzn czynnik emocjonalny - mający mniejszy niż u kobiet udział w ich zachowaniach społecznych - także w mniejszym stopniu i zakresie uruchamia odpowiednie zachowania językowe. Ich repertuar, skromniejszy niż u kobiet, ogranicza się do stosunkowo nie-licznego inwentarza ekspresywizmów czy form adresatywnych o charakterze pozytywnym (typu: *złotko, kochanie, moja droga, najdroższa*), zaś negatywne zachowania językowe, choć ich inwentarz przewyższa

liczebnością i różnorodnością poprzedni, sprowadzają się głównie do przekleństw, epitetów i form adresatywnych.

Uzewewnętrznianie się obu typów zachowań językowych (pozytywnych i negatywnych) u kobiet i u mężczyzn jest zależne od sytuacji, mianowicie: M - uzewnętrzniają emocje pozytywne prawie wyłącznie w kręgu rodziny, K - nie tylko. Z kolei swoboda językowa kobiet (wyraziste zmiany nastąpiły w czasach po drugiej wojnie światowej i łączą się w rozluźnieniu obyczajowym) prowadzi do uzewnętrzniania zachowań negatywnych również w komunikacji poza kręgiem rodzinnym. Przy tym niekoniecznie muszą one być wynikiem rzeczywistych stanów silnych emocji, często są jedynie objawem określonego stylu bycia (np. *Jak się masz, skurczybyku? Gdzieś się podziewała, lafi-ryndo? A to gnojek, jaki sprytny! Cholera jedna, ale się odpaliła! - Za czyją forszę, przyznaj się.*).

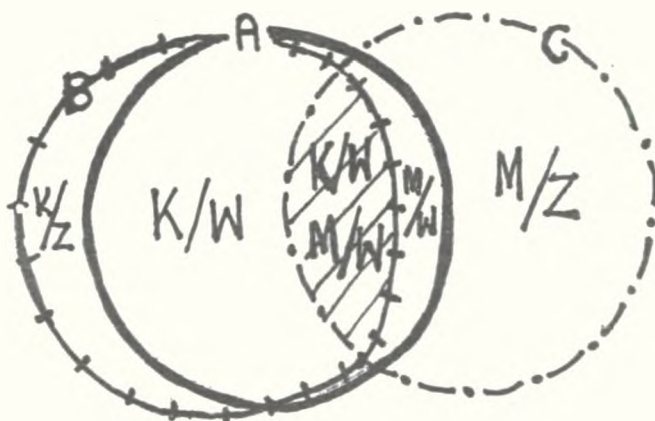
3) Podział funkcji i ról społecznych kobiet i mężczyzn sprawia, że domeną działania kobiet jest głównie lub w dużej mierze dom, rodzina, dzieci - a z tym wiążą się takie zachowania językowe, jak: przewaga ekspresji pozytywnej, zwłaszcza w kontaktach z dziećmi, rozbudowany zakres epitetów, deminutywów, form hipokorystycznych, form adresatywnych, rozbudowane słowotwórczo ciągi nazw własnych, rozbudowana sfera leksyki dotyczącej działań kobiet w domu i rodzinie (kuchnia, jedzenie, urządzenie domu, ubranie, sprzęty, meble, wychowanie dzieci, hodowla roślin, leczenie i higiena, określony zakres życia towarzyskiego, jak: urządzenie przyjęć, zapraszanie i przyjmowanie gości etc.).

Z kolei teren działania mężczyzn sytuuje się głównie poza domem - w środowiskach, w których pracują, oraz w środowiskach, w których oddają się swoim pasjom (wiele osób powiedziałoby tu: uprawiają hobby!). W jednym i drugim wypadku zachowania językowe mężczyzn są inne niż w kręgu rodzinnym, choć w sytuacjach poza pracą zawodową z

pewnością swobodniejsze, bardziej kolokwialne, a nawet wulgarne, co zależy od indywidualnych skłonności i grupowej obyczajowości. Na podkreślenie zasługuje jednak obserwacja, że mężczyźni (szczególnie wykształceni) dość rygorystycznie przestrzegają różnicowania zachowań językowych w środowisku pracy (tu wystrzegają się wielu kolokwializmów i oczywiście wulgaryzmów) i poza nim (gdzie w gronie koleżeńskim dopuszczalna zwyczajowo jest znacznie większa swoboda).

Stosunek językowych zachowań kobiet i mężczyzn można przedstawić schematycznie za pomocą układu trzech kół, które obejmują: koło A - sferę języka kręgu rodzinnego; koło B - sferę języka kobiet; koło C - sferę języka mężczyzn⁹. W schemacie zastosowano następujące oznaczenia: W - zachowania językowe w kręgu rodzinnym, czyli w uproszczeniu: język komunikacji wewnętrznej; odpowiednio: K/W - język K w kręgu rodzinnym oraz M/W - język M w kręgu rodzinnym; Z - zachowania językowe poza kręgiem rodzinnym, czyli w uproszczeniu: język komunikacji zewnętrznej; odpowiednio: K/Z - język K poza kręgiem rodzinnym oraz M/Z - język M poza kręgiem rodzinnym.

Język kręgu rodzinnego, czyli płaszczyznę koła A w znacznej mierze wypełnia K/W; bez porównania mniejszy obszar zajmuje M/W; obszar wspólny K/W i M/W ma wielkość pośrednią.

Jako ilustrację można przytoczyć słotwórstwo imion osobowych. I tak np. od imienia *Marla*, obok w miarę powszechnych (w języku rodzinnym i poza nim) form pochodnych *Marysia*, *Maryła*, *Marylka*, *Marynia*, *Marychna*, w kręgach rodzinnych funkcjonują liczne inne: zarówno mieszczące się w obrębie systemu słotwórczego języka, jak np.: *Maryleczka*, *Marylunia*, *Maryjeczka*, *Marychnuleczka*, *Maryjka*, *Maryniułka*, *Maryneczka*, jak też w sferze uzusu leksykalno-słotwórczego: *Misia*, *Misiunia*, *Misieczka*, *Misiątko*, *Marylątko*, i wreszcie używane są różne postaci innojęzyczne tego imienia: *Marie*, *Mary*. Kreatorkami i użytkowniczkami tej szerokiej gamy form są przeważnie kobiety. W tej dziedzinie twórczości językowej udział mężczyzn jest niewielki, również używają oni niewielkiej tylko liczby tych form.

Z kolei płaszczyzna koła B, równa językowi kobiet, w znacznej mierze pokrywa się z płaszczyzną koła A, czyli z K/W, a bez porównania mniejszy obszar zajmuje K/Z, czyli realizacja specyfiki języka kobiet w środowiskach pozarodzinnych.

Ograniczony rozmiar tego tekstu nie pozwala, niestety, na szerszą ilustrację materiałową, trzeba więc tylko wspomnieć, że chodzi tu głównie o leksykę określonych sfer (włączając w to fakty słotwórcze, semantyczne, frazeologiczne), jak np. nazwy sprzętów, ubrań, kolorów, potraw (nie tych tworzonych przez kucharki czy często kucharzy niejako na użytek zewnętrzny, ale tych domowych), nazwy czynności, nazwy cech i właściwości etc.

Odmienny obraz przedstawia koło C, równe językowi mężczyzn, gdzie dominuje M/Z nad M/W.

Tu dla ilustracji przywołać trzeba wspomnianą opozycję zachowan M w kręgu rodzinnym i poza nim, a mianowicie: kreacyjne działania mężczyzn w zakresie języka związane głównie z ich pracą i zainteresowaniami zawodowymi oraz z pasjami pozazawodowymi na tle stosunkowo nikłej inwencji w tym zakresie na terenie domu.

Powyższe przedstawienie zjawiska i jego schematyczna ilustracja jest założonym uproszczeniem¹⁰. Chodziło jedynie o pokazanie pewnych stałych relacji wzajemnych w określonych sytuacjach komunikacji językowej. Oczywista, sygnalizowana zresztą wcześniej, jest zależność języka, także obu omawianych tu grup, od czynników pozajęzykowych, między innymi takich, jak np. zmienność obyczajów, warunków prawnych, ustrojowych, kulturalnych, a w związku z tym - zmienność sytuacji kobiet i mężczyzn. Mimo to ogólny schemat pozostaje prawdziwy, przynajmniej dla polskiej sytuacji historycznej, o której była mowa. Kobieta ciągle pozostaje kreatorką znacznego obszaru zachowań językowych kręgu rodzinnego, gdzie ustępuje jej pod tym względem mężczyzna, przejawiający na tym polu znacznie mniej inwencji językowej. Natomiast zachowania językowe mężczyzny, w zasadzie w znacznie większym stopniu niż w wypadku kobiet pozostające w obrębie reguł języka obowiązującego w danym czasie i przestrzeni (społecznej i geograficznej), przybierają postać twórczą głównie w środowiskach pozarodzinnych.

PRZYPISY

¹ Por. w związku z tym: K. Handke, *Rola kobiet w przekształcaniu współczesnej polszczyzny kolokwialnej*, RKJ ŁTN 32 (1987), s. 101-107; tejsze, *Styl kobiecy we współczesnej polszczyźnie kolokwialnej*, SFPS 26 1989, s. 5-24. Tam też opis podstawy materiałowej.

² W praktyce społecznej tak zakreslony krąg rodzinny ma rozmaite warianty, ale warunkiem zasadniczym jest właśnie ów ścisły kontakt członków społeczności, zapewniający jednolitość zachowań językowych. Por. też: *Regionalizmy w języku rodzinnym*. Zbiór studiów pod red. K. Handke (w druku) oraz K. Handke, *O języku rodzinnym*, SFPS 27 (w druku).

³ Por. K. Handke, *Język rodzinny i jego rola w kształtowaniu potocznej polszczyzny*, w: *Studia linguistica Polono-Slovaca*, t. III, Kraków 1990, s. 209-215.

⁴ W moich studiach nad językiem rodzinnym zajmuję się przede wszystkim zjawiskami typowymi dla tej pododmiany języka literackiego, ogólnego, potocznego, a nie właściwościami specyficznymi konkretnych rodzin. Przedmiotem artykułu J. Zborowskiego, pt. *Język "rodzinny"*, JP 4 1919, s. 54-58; 90-96, był natomiast język zamkniętych rodzin, o charakterze hermetycznym i zindywidualizowanym.

⁵ Por. K. Handke, *Styl kobiecy...*, op. cit., gdzie poruszono niektóre zagadnienia z tego zakresu; szersza problematyka w przygotowaniu.

⁶ Mowa tu o zjawiskach typowych i przeciętnych, a nie o indywidualnych cechach jednostek czy grup społecznych (np. nauczycieli języka polskiego).

⁷ Ocenianie kobiet przez otoczenie (przeważnie zresztą przez mężczyzn) często deprecjonujące, opiera się przeważnie na postrzeganiu przede wszystkim emocji o charakterze negatywnym (jak np. kłótniowość, wrażliwość, zbytnia pobudliwość).

⁸ Mowa tu oczywiście o zjawiskach typowych, a nie jednostkowych, zresztą to zagadnienie jest odrębnym tematem. Por. w związku z tym: K. Handke, *Wpływ emancypacji kobiet na ich język*, w: *Materiały I. Ogólnopolskiej Konferencji Feminologicznej*, Lublin (w druku).

⁹ Mimo uproszczeń terminologicznych, ciągle mówimy tu nie o języku, w tym języku jednostek i grup społecznych, jako całości, ale o tych jego sferach (głównie na poziomie słownictwa, słowotwórstwa, semantyki i frazeologii), które realizują się w kręgu rodzinnym, dodatkowo przeciwstawiając je z jednej strony pozostałym sferom języka (w tym samym zakresie, co wyżej), a z drugiej strony - wszystkim zakresom realizacji języka poza kręgiem rodzinnym, tzn. i tym nacechowanym rodzinnie, i pozostałym.

¹⁰ Po pierwsze, mowa o typach zachowań językowych K i M, od których są liczne odstępstwa jednostkowe, po drugie, czas i przestrzeń (społeczna i geograficzna) są czynnikami w jakimś stopniu modyfikującymi uniwersalizm ogólnego układu.

**Le statut familial et professionnel
et le comportement linguistique des hommes et des femmes**

Le statut des femmes et des hommes en famille et au dehors de la famille est une catégorie historique qui dépend des facteurs sociaux, politiques, économiques et culturels. Ce fait a une influence sur le comportement linguistique de ces groupes. Il s'agit donc des phénomènes déterminés par le temps et par l'espace (sociale et géographique).

Les types de comportements linguistiques des hommes et des femmes et surtout les différences perçues constituent l'objet de la présente analyse. On compare les attitudes différentes au sein de la famille mais aussi en dehors de la famille. Trois facteurs influencent la différenciation et ces comportements: 1) la sphère intellectuelle; 2) la sphère psychique; 3) les fonctions biologiques et sociales. La clarté des différences entre les comportements linguistiques des hommes et des femmes est significative. Elle constitue un élément important d'une variante de la langue polonaise que l'auteur détermine comme la langue de famille.